

**ВІДОБРАЖЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРИВАТНОЇ ГІМНАЗІЇ У
МАТЕРІАЛАХ КРЕМЕНЕЦЬКОГО РАЙОННОГО ТОВАРИСТВА «ПРОСВІТА»
ІМ. Т. Г. ШЕВЧЕНКА**

У статті автор аналізує окремі аспекти культурно-освітньої діяльності Кременецької гімназії ім. Івана Стешенка, спираючись на матеріали районного товариства «Просвіта» у м. Кременці. Проведений історіографічний аналіз документів свідчить, що заклад був осередком національного життя українців краю, що сприяло активізації історико-краєзнавчого руху на Волині.

Досліджено, що краєзнавчі дослідження провадилися, з одного боку, польськими науково-краєзнавчими товариствами, які користувались підтримкою академічних установ Польщі, а з іншого, – українськими краєзнавчими осередками, що спиралися на культурно-освітні центри Західної України, зокрема на Наукове товариство ім. Шевченка, «Просвіту», музейні заклади тощо. І певні здобутки краєзнавчого руху на Волині стали можливими значною мірою саме завдяки активній роботі «Просвіти» у Кременці, діячі якої впливали на формування національної свідомості українців.

На основі аналізу джерельної бази дослідницею наводяться факти відкриття Української гімназії імені Івана Стешенка, що почала функціонувати з 1 жовтня 1918 р. та стала осередком національного життя українців краю. На прохання Кременецької «Просвіти» Міністерство присвоїло їй ім'я Івана Стешенка – активного діяча УНР, міністра освіти. Відкриття гімназії стало вагомим подією у житті краю, оскільки свою діяльність вона розпочала як державна і була єдиною українською середньою школою на весь повіт. Вивчення української мови та історії України у гімназії було обов'язковим. Першим директором цього навчального закладу став Сергій Міляшкевич, а згодом у різні роки діяльності – І. Рей, Кобрин, Л. Концевич.

Кременецька гімназія славилася своїми вихованцями: Улас Самчук, Оксана Лятуринська, Кирило Куцюк-Кочинський, Марія Кавун-Кремінярівська, які стали відомими письменниками. Багато вихованців гімназії відзначилися на ниві українського письменництва, освіти і культури. Автор справедливо вказує і на той факт, що багато гімназистів брали активну участь у подіях 40–50-х рр. ХХ ст. Особливо акцентується увага на керівнику повстанського формування Миколі Медвецькому (псевдо Хрін), який належав до таємної молодіжної організації «Юнак», що виникла у стінах навчального закладу. Відзначається незаперечна роль гімназії у формуванні інтелігенції краю, яка залишила вагомий слід в історії не лише Кременеччини, а й всієї України.

Автор робить висновок, що Українська гімназія імені Івана Стешенка на той час стала центром історико-краєзнавчого руху в регіоні. Не зважаючи на втручання тодішньої системи у наукове життя, перешкоди з боку влади, українська гімназія зробила чимало для національного відродження краю, сприяла утвердженню національної освіти. Матеріали, зосереджені у районному товаристві «Просвіта», сприяють осмисленню своєї історичної спадщини, формуванню національної самосвідомості.

Ключові слова: приватна гімназія, Волинь, товариство «Просвіта», гімназисти, історико-краєзнавчий рух.

**REPRESENTING THE HISTORY OF UKRAINIAN PRIVATE GYMNASIUM
IN THE MATERIALS OF KREMENETS REGIONAL SOCIETY «PROSVITA»
NAMED AFTER T. H. SHEVCHENKO**

In the article the author analyzes some aspects of the cultural and educational activity of Kremenets Gymnasium named after Ivan Steshenko referring to the materials of Kremenets regional society «Prosvita». The conducted analysis shows that the institution became the center of national life of Ukrainians in the region that contributed to the activation of the historical and ethnographic movement in Volyn.

It was investigated that local lore studies were carried out on the one hand by Polish research and ethnographic societies, which used the support of the academic institutions of Poland, and on the other hand - Ukrainian local lore centers based on the cultural and educational centers of Western Ukraine, in particular on the Scientific Society of them. Shevchenko, «Prosvita», museum institutions, etc. And certain achievements of the local lore movement in Volhynia became possible to a large extent due to the active work of Prosvita in Kremenets, whose figures influenced the formation of the national consciousness of Ukrainians.

On the basis of the analysis of the source base of the research, the investigator presents the facts of the opening of the Ukrainian gymnasium named after Ivan Steshenko, which began functioning on October 1, 1918, and became the focal point of the national life of Ukrainians in the region. At the request of Kremenets' Prosvita, the Ministry assigned her the name of Ivan Steshenko, an active figure of the UPR, the Minister of Education. The opening of the gymnasium was a major event in the life of the region, as it began its activity as a state and was the only Ukrainian secondary school in the whole county. Study of the Ukrainian language and history of Ukraine in the gymnasium was mandatory. The first director of this educational institution was Sergey Milyashkevich, and later in different years of activity - I. Rey, Kobrin, L. Kontsevich.

Kremenets Gymnasium was famous for its pets: Ulas Samchuk, Oksana Lyaturinskaya, Cyril Kutsyuk-Kochinsky, Maria Kavun-Kreminyarivska, who became famous writers. Many students of the high school distinguished themselves in the field of Ukrainian writing, education and culture. The author has pointed out the fact that many gymnasium students have been taken an active part in the events of the 40-50's of the twentieth century. The attention has been emphasized on Mykola Medvetsky (pseudo Hrin) as the leader of the rebel formation, who belonged to the secret youth organization «Yunak», which had appeared in an educational establishment. The indisputable role of the gymnasium in forming the intellectuals of the region, which left a significant trace not only in the history of Kremenets but also throughout Ukraine, is noted.

The author concludes that the Ukrainian gymnasium named after Ivan Steshenko at that time became the center of the historical and ethnographic movement in the region. In spite of the interference of the then system in scientific life, obstacles on the part of the authorities, the Ukrainian gymnasium did a lot for the national revival of the region, contributed to the establishment of national education. Materials concentrated in the rayon society "Prosvita", contribute to the understanding of its historical heritage, the formation of national consciousness.

Key words: private gymnasium, Volyn, «Prosvita» society, gymnasium students, historical and local history movement.

У сучасній українській науці є чимало напрацювань, присвячених питанням діяльності навчальних закладів України. Якщо аналізувати це явище, то перед нами постає могутній пласт духовної та матеріальної спадщини нашого народу в контексті світового культурного досвіду. Аналіз досвіду, набутого істориками в контексті оновлення соціально-економічного та культурно-освітнього життя Волині, відкриває нові можливості для активізації науково-пошукової роботи з позицій правди і доказовості, осмислення багатьох реалій сьогоденного життя.

Звернення до історико-краєзнавчої тематики сприяло введенню до наукового обігу нових джерел, насамперед на регіональному рівні. Локально-історичні дослідження дають можливість через призму окремого регіону, населеного пункту дослідити явища та процеси, які характерні для України в цілому. Тому, на нашу думку, подальший розвиток сучасного краєзнавства неможливий без осмислення і усвідомлення досвіду минулого. Зрештою, як стверджує академік НАН України, голова правління Співки краєзнавців України П. Тронько, «...поняття «батьківщина», «національна гідність», починається саме із знання рідного краю, історії села чи міста, вулиці, домівки, де людина народилась і виросла, де пройшло її дитинство. Вони передаються з покоління в покоління з молоком матері, мелодією народженої пісні, багатоголоссям рідної мови» [1, с. 6].

Визначальною в цьому процесі є діяльність «Просвіти», що здійснювала вагомий вплив на суспільно-політичні процеси в Західній Україні, в тому числі на Волині. Необхідно підкреслити, що інтелігенція, згуртована навколо «Просвіти», яка виникла у 1868 р. у Львові, намагалася не лише захищати інтереси українського населення, але й послабити колонізаційну та полонізаційну політику польського уряду, сприяла збереженню української мови, ідентичності, державності, національної культури. Краєзнавчі дослідження провадилися, з одного боку, польськими науково-краєзнавчими товариствами, які користувались підтримкою академічних установ Польщі, а з іншого, – українськими краєзнавчими осередками, що спиралися на культурно-освітні центри Західної України, зокрема на Наукове товариство ім. Шевченка, «Просвіту», музейні заклади тощо. І певні здобутки краєзнавчого руху на Волині стали можливими значною мірою саме завдяки активній роботі «Просвіти» у Кременці, діячі якої впливали на формування національної свідомості українців. Й сьогодні товариство «Просвіта» у м. Кременці є важливим культурно-освітнім центром, де зберігається велика кількість історичних документів, експонатів, альбомів та інших матеріалів місцевої історії. Проте історіографічний огляд проблеми дає підстави стверджувати, що історія виникнення і навчально-освітня діяльність гімназії в Кременці комплексно не вивчалися. У науковій літературі дослідники лише фрагментарно досліджували історичні та культурні аспекти функціонування гімназії. Діяльність окремих відомих діячів, які навчалися в гімназії Кременця, частково висвітлена у творчості письменників, наприклад, У. Самчука, О. Лятуринської. Місцевий краєзнавець Г. Чернихівський свого часу також підготував низку матеріалів про випускників гімназії [2; 3; 4]. Проблеми української еліти Волині міжвоєнного періоду ХХ ст., зокрема джерел її становлення, розкриває науковець І. Скакальська [5; 6]. Автор справедливо зазначає, що такими джерелами були «українські родини, освітні заклади..., громадсько-політичні, релігійні та молодіжні організації, національна преса» [5, с. 31].

Відтак, зважаючи на брак досліджень діяльності Кременецької гімназії імені Івана Стешенка, ставимо за мету дослідити її внесок у розвиток освіти та культури регіону в 20–30-ті роки ХХ ст., що суттєво сприяло процесу поживлення історико-краєзнавчого руху на Волині.

Кременець на початку ХХ ст. був частиною Волинської губернії, яка перебувала у складі Російської імперії. Внаслідок підписання Ризького мирного договору 1921 р. між поляками та більшовиками Західна Волинь, у тому числі Кременеччина, відійшла до Речі Посполитої. Запроваджувалися польські органи влади та система освіти, навчальні заклади підпорядковувались Міністерству релігійних визнань і публічної освіти. Українську гімназію було позбавлено статусу державного закладу, знято ім'я І. Стешенка. Не дивно, що у 1938 р. цей заклад, як джерело національної свідомості, українських визвольних ідей, був закритий [7].

Українська гімназія імені Івана Стешенка, що почала функціонувати з 1 жовтня 1918 р., стала осередком національного життя українців краю [5, с. 32]. На прохання Кременецької «Просвіти» Міністерство присвоїло їй ім'я Івана Стешенка – активного діяча УНР, міністра освіти. Варто зауважити, що відкриття гімназії стало вагомим подієм у житті краю, оскільки свою діяльність вона розпочала як державна і була єдиною українською середньою школою на весь повіт. Вивчення української мови та історії України у гімназії було обов'язковим. Першим директором цього навчального закладу став Сергій Міляшкевич, а згодом у різні роки діяльності – І. Рей, Кобрин, Л. Концевич. Тут навчалися діти різного соціального походження й різних національностей: українці, росіяни, євреї, чехи, білоруси.

Українська гімназія імені Івана Стешенка, що почала функціонувати з 1 жовтня 1918 р., стала осередком національного життя українців краю [5, с. 32]. На прохання Кременецької «Просвіти» Міністерство присвоїло їй ім'я Івана Стешенка – активного діяча УНР, міністра освіти. Варто зауважити, що відкриття гімназії стало вагомим подієм у житті краю, оскільки свою діяльність вона розпочала як державна і була єдиною українською середньою школою на весь повіт. Вивчення української мови та історії України у гімназії було обов'язковим. Першим директором цього навчального закладу став Сергій Міляшкевич, а згодом у різні роки діяльності – І. Рей, Кобрин, Л. Концевич. Тут навчалися діти різного соціального походження й різних національностей: українці, росіяни, євреї, чехи, білоруси. Відзначаючи неабияку роль гімназії у поширенні науки, освіти, культури, вихованні поваги до минулого своєї батьківщини, навчально-виховний процес у різні роки забезпечували вчителі гімназії, які відзначалися високим рівнем знань, терпимістю й толерантністю до своїх вихованців.

Гімназія знаходилася в ошатному будинку єврея Бакімера, який винаймала у нього (нині вулиця Б. Харчука). Досить гарною була форма в учениць гімназії – матроски і сині берети, зліва пришита парча з голубого оксамиту, на краях золотий обводок, а всередині золотий герб УКГ. Натомість, хлопці носили шапки з темно-синього оксамиту й синьо-жовтий тризубик у віночку. Була також у гімназистів військова форма, яка складалася із військових сорочок, штанив-галіфе гнило-зеленого кольору. Військової справи навчав учитель з військової частини: влучність стрільби, марширування. Відзначаючи неабияку роль гімназії у поширенні науки, освіти, культури, вихованні поваги до минулого своєї батьківщини, навчально-виховний процес у різні роки забезпечували вчителі

гімназії, які відзначалися високим рівнем знань, терпимістю й толерантністю до своїх вихованців [8].

Латину викладав Луб'янецький, галичанин за походженням, мешкав у Черкавських. Він диктував текст українською мовою, який потрібно було перекласти на латинську. Ось один із курйозних випадків, що трапився під час уроку: «Боріться, боріться за вітчизну і не забувайте...», не завершивши вислів, учень Петрусь Львович додав: за «ковбасу». Так як в гімназії діяли демократичні порядки, то Петрусеві за це нічого не було, учитель не відреагував суворо. Сторожа називали Павел Максимович, за що директор С. Міляшкевич ображався, говорячи «Який Павел Максимович – Павло» [8].

Українську мову та літературу викладала Софія Орловська-Богун, а французьку мову та літературу – мадам Ансельм (за походженням росіянка), географію – Скібінецький Лука Данилович, історію – Шафлярський, Гольберг, богослов'я – Кошель, математику – Мантиса (прізвисько). Окремо можна згадати вчителя польської мови Полегора, який, за свідченням гімназистів, був «маленький й занедбаний», але водночас досить талановитий. Він писав вірші, гарно декламував, любив поезію Ю. Словацького [8].

Кременецька гімназія славилася своїми вихованцями. Назвемо хоча б таких, як Улас Самчук, Оксана Лятуринська, Кирило Куцюк-Кочинський, Марія Кавун-Крем'янівська, які стали відомими письменниками. Зокрема, натуральне свідцтво Оксани Лятуринської свідчить про її навчання в Крем'янецькій приватній українській гімназії імені Івана Степенка, де вона закінчила п'ять класів. Ймовірно, тут Оксана Лятуринська здійснила перші поетичні спроби, друковані в гімназійному альманасі «Юнацтво», що виходив на початку 1920-х рр. під редакцією Уласа Самчука. Улас Самчук упродовж 1920–1927 рр. був учнем української гімназії. Тут діяв літературний гурток «Юнацтво», до якого він входив і був активним дописувачем. Гуртківці видавали рукописний гімназійний альманах з однойменною назвою. В ньому У. Самчук публікував свої перші твори. У 1922 р. у журналі «Юнацтво» автор опублікував вірш «Не любити не могу свою я країну...» [9, с. 27–29].

Випускники Крем'янецької української гімназії добре прислужилися на ниві українського письменництва, освіти, культури. Багатьох із них переслідувала і польська окупаційна влада, і радянська. Безпідставно на різні роки ув'язнення та заслання були засуджені Марія Цимбалюк-Кавун, Олекса Волошин, брати Сергій та Петро Кондратови, низка інших. Зокрема, Оленка Котович і Ліза Оболончик загинули у 1941 р. у львівській тюрмі. Чимало колишніх гімназистів полягли у борні з німецьким фашизмом, серед них брати Ярослав і Ярополк Вітенки. Батька гімназистки Ніни Юхнівської, який був священником, в Молотькові німці обкрутили дротом і спалили [8].

Олексій Арабський (1916 р. н. з с. Великі Кузьківці, син священника) брав участь у похідних групах на схід України, де й загинув від руки комуніста. Наталка Івашенюк теж була учасницею походу на схід України, пізніше перебралася за кордон [8].

Микола Медвецький (псевдо Хрін) у 40–50-х рр. ХХ ст. очолював повстанське формування. У 1925 р. став учнем Кременецької української гімназії – єдиного українського навчального закладу у повіті. Брати Микола та Михайло Медвецькі належали до таємної молодіжної організації «Юнак», яка винила на початку 30-х років у стінах гімназії. До неї входило кілька десятків учнів-старшокласників. Керівником організації був її вихованець, на той час студент Львівського

університету Степан Пшенишний, а політвиховником – відомий діяч «Просвіти» Роман Бжеський. Після доносу провокатора організація була викрита й розпочались арешти. За вироком окружного суду, шістьох найактивніших діячів організації було засуджено до різних термінів ув'язнення. Микола Медвецький 2,5 роки перебував у Кременецькій тюрмі, що знаходилася на Лубенській рогатці (нині тут профтехліцей). Йому і Петрові Львовичу перед арештом пощастило здати матуру. Відбувши ув'язнення, 25-річний М. Медвецький стає студентом богословського факультету Варшавського університету. З початку німецько-радянської війни він повернувся до Кременця, де й довідався про трагічну долю сотень кременчан, замордованих енкаведистами наприкінці червня 1941 р. Глибоко вразила Миколу трагічна загибель товариша-гімназиста Юрія Козубського, з яким ділив кусень хліба у тюрмі, де був також ув'язнений за приналежність до «Юнака» [3]. Для захисту українського населення була сформована українська поліція, яку й очолив Микола Медвецький [2]. 23 лютого 1943 р. в обідню пору у Кременці трапилася трагедія, коли були заарештовані Петро і Ганна Розчинські, Юрій Черкавський, Йосип Жиглевич, Павло Горячий, разом усіх – десять чоловік. Під вечір цього ж дня вони були розстріляні у Кременецькій тюрмі [10, с. 64–65].

Отже, Українська гімназія імені Івана Степенка стала центром історико-краєзнавчого руху в регіоні. Не зважаючи на втручання тодішньої системи у наукове життя, перешкоди з боку влади, українська гімназія зробила чимало для національного відродження краю, сприяла утвердженню національної освіти. Матеріали, зосереджені у районному товаристві «Просвіта», сприяють осмисленню історичної спадщини, формуванню національної самосвідомості. Фотоальбом Олени Котович є цінним джерелом для аналізу діяльності цього осередку науки, культури, освіти, її гімназійного та викладацького складу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тронько П. Т. Краєзнавство у відродженні духовності та культури : Досвід. Проблеми. Перспективи. Київ : Рідний край, 1994. 108 с.
2. Чернихівський Г. Кременеччина від давнини до сучасності. Кременець, 1999. С. 143–153.
3. Чернихівський Г. Портрети пером: статті, есе, рецензії. Книга 3. Кременець – Тернопіль, 2008. С. 22–23.
4. Чернихівський Г. Портрети пером: статті, есе, рецензії. Кременець, 2001. 307 с. С. 31.
5. Скакальська І. Українська еліта Волині першої половини ХХ ст. : нариси життя та діяльності : монографія. Тернопіль : Астон, 2012. 180 с.
6. Скакальська І. Б. Краєзнавчий довідник. Українська еліта Кременеччини міжвоєнного періоду ХХ ст. Кременець : ВЦ КОГПІ, 2012. 46 с.
7. Тернопільський енциклопедичний словник. Тернопіль : Збруч, 2005. Т. 2. С. 225.
8. Матеріали із фотоальбому Олени Котович / Кременецьке районне товариство «Просвіта» ім. Т. Г. Шевченка
9. Краєзнавчий довідник. Українська еліта Кременеччини міжвоєнного періоду ХХ ст. / автор-упорядник І. Скакальська. Кременець : ВЦ КОГПІ, 2012. 48 с.
10. Станиславів-Макух Ю. Ліс приймає повстанців. Міннеаполіс, 1997. С. 64–65.

galya_senk.@ukr.net

Рецензент: д. і. н., проф. Стронський Г. Й.